

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.973

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Шевченко А.Є., д.ю.н, професор

Красноносів Є.Ю., ад'юнкт

Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

У статті розглянуто питання історії становлення служби боротьби з економічною злочинністю в період Радянського Союзу і незалежної України та питання нормативно-правового регулювання діяльності служби.

Ключові слова: Державна служба боротьби з економічною злочинністю, нормативно-правова регламентація діяльності ДСБЕЗ, функції, економічна злочинність.

Шевченко А.Е., Красноносів Е.Ю. ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ ПО БОРЬБЕ С ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ В УКРАИНЕ (ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ) / Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, Украина

В статье рассмотрены вопросы истории становления службы по борьбе с экономической преступностью в период Советского Союза и независимой Украины и вопросы нормативно-правового регулирования деятельности службы.

Ключевые слова: Государственная служба по борьбе с экономической преступностью, нормативно-правовое регулирование деятельности ГСБЭП, функции, экономическая преступность.

Shevchenko A.E., Krasnososov E.U. FORMING PUBLIC SERVICE STATE AGENCY FOR FIGHTING AGAINST ECONOMIC CRIMES IN UKRAINE (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS) / Donetsk law institute of LSUUA named after A.A. Didorenko, Ukraine

This article is devoted to the problematic questions of the history of organization and activity of the State agency for fighting against economic crimes in the Soviet period and after the proclamation of the independent Ukrainian state.

Key words: State agency for fighting against economic crimes, normative and legal regulation of the activity of State agency for fighting against economic crimes, functions, economic crimes.

В умовах трансформаційних процесів, що переживає українське суспільство найбільш **актуальною проблемою** виступає забезпечення правового порядку та дотримання законності у всіх сферах буття. Реальними суб'єктами боротьби зі злочинністю, зокрема економічною, є перш за все правоохоронні органи, кожен з яких має свої організаційні та функціональні ознаки. У системі МВС України особливе місце займає окремий спеціальний підрозділ – Державна служба боротьби з економічною злочинністю (далі ДСБЕЗ), на який покладено здійснення профілактичних, адміністративних, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових завдань щодо дотримання внутрішньої економічної безпеки.

Наукові розробки, що були пов'язані з історичним та організаційно-правовим розвитком Державної служби боротьби з економічною злочинністю в різних аспектах представлені роботами Василичука В.І., Горбачевського В.Я., Зозулі Є.В., Кондратьєва Я.Ю., Кубарева В.С., Михайленка П.П. Однак у цих роботах головна увага приділяється окремим аспектам нормативно-правової діяльності ДСБЕЗ (оперативно-розшуковій, профілактичній), лише частково висвітлюється сутність політико-правових чинників становлення та функціонування ДСБЕЗ.

Метою статті є висвітлення основних етапів і політико-правових та соціально-економічних чинників формування специфічного підрозділу української міліції, що пройшов складний і суперечливий шлях розвитку від радянських часів до сьогодення.

Становлення сучасних правоохоронних інституцій України щодо забезпечення законності в

сфері економіки було пов'язано з революційною добою 1917-1920 рр., коли в суспільстві відбувалися кардинальні зрушення, насамперед, у системі виробництва, перерозподілу та форм власності відповідно до марксистських принципів. Відразу після проголошення радянської влади в колишній Російській імперії ведення боротьби з розкраданням державного і приватного майна, посадовими і господарськими злочинами було покладено на Військово-революційний комітет і його органи на місцях, а після створення 20 грудня 1917 р. Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК – ВЧК, рос.) – на спеціально утворений в її складі відділ. У вересні 1920 р. при Головнічій Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) створюється відділ промислової міліції, обов'язком якого стало забезпечення охорони об'єктів народного господарства і боротьба з розкраданням та дрібними крадіжками державного і громадського майна [1, 36-38].

На початку 20-х рр., після введення нової економічної політики в Україні, зростає злочинність, що набуває особливо загрозливого характеру в економічній сфері. Боротьба з розкраданням державного, приватного майна, господарськими та службовими злочинами стають пріоритетними напрямками діяльності радянських правоохоронних органів. Розроблення головних планів охорони власності в цей час стало компетенцією створеної Постійної наради по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УСРР.

Нові історичні умови, нові завдання та форми роботи потребували відповідних організаційно-правових змін у системі правоохоронних органів. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 22 березня 1922 р. замість скасованої Всеукраїнської надзвичайної комісії при Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВС) УСРР було створено Державне політичне управління (ДПУ) УСРР. Голова ДПУ УСРР був водночас наркомом внутрішніх справ і йому підпорядковувалися особливі й транспортні відділи та війська ДПУ на території республіки. Після утворення СРСР 15 липня 1923 р. Центральний виконавчий комітет (ЦВК) Союзу РСР затвердив Положення про Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР та його органи, згідно з яким ОДПУ відало діяльністю республіканських та місцевих органів ДПУ та здійснювало «безпосередню оперативну роботу в загальносоюзному масштабі». 13 серпня 1924 р. ВУЦВК і Рада народних комісарів (РНК) УСРР затвердили Положення про ДПУ УСРР, згідно з яким відомство державної безпеки виводилося з підпорядкування НКВС УСРР і утворювалося при РНК УСРР. Одним із провідних підрозділів ДПУ стає економічне відділення (ЕКВ, невдовзі перетворене на економічну частину – ЕКЧ). Серед завдань, що поклалися на нього, були боротьба з хабарництвом, безгосподарністю, навмисним невиконанням зобов'язань за договорами, пізніше – боротьба зі спекуляцією, службовими й господарськими злочинами [2].

Практика правотворчості та правозастосовної діяльності викликала потребу певної спеціалізації слідчо-оперативних підрозділів міліції. Серед інших обставин це стало передумовою створення в системі НКВС СРСР самостійної служби по боротьбі з розкраданням, спекуляцією, хабарництвом та іншими злочинами в сфері економіки.

16 березня 1937 р. НКВС СРСР було видано наказ №00118, за яким було затверджено «Положення про організацію в Головному управлінні робітничо-селянської міліції НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляцією – ВБРСВС (отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией, ОБХСС – рос.). Саме за цим нормативно-правовим документом був остаточно сформований специфічний правоохоронний підрозділ для боротьби з розкраданням соціалістичної власності в організаціях і установах держторгівлі, споживчої кооперації, заготівельних організаціях і ощадкасах, а також для боротьби зі спекуляцією. До складу підрозділів БРСВС входили республіканські, краєві і обласні відділи та відділення по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності.

Новостворена служба стала важливим структурним підрозділом республіканських, крайових, обласних Управлінь робітничо-селянської міліції (УРСМ) по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності, розслідуванням кримінальних справ щодо злочинних посягань у різних галузях економіки, виробництва, торгівлі, управління, а також здійснення оперативного контролю за діяльністю апаратів Народного комісаріату фінансів, Центрсоюзу, Управління ощадкасами Народного комісаріату фінансів і заготівельних організацій (Заготзерно, Заготльон, та ін.), а також підвідомчих їм установ і організацій республіканського і союзного підпорядкування та ведення оперативно-розшукової роботи по злочинах щодо розкрадання

соціалістичної власності. Там, де апарати БРСВС не були утворені, боротьбу з розкраданнями та спекуляцією проводили інші служби міліції, у тому числі і кримінальний розшук. З 1941 р. до компетенції зазначеної служби було віднесено боротьбу з контрабандою [3, 108].

Велика Вітчизняна війна значною мірою змінила напрямки та зміст діяльності міліцейських підрозділів України. В умовах надзвичайного стану працівники БРСВС України зіткнулися з новими формами та засобами вчинення посадових і господарських злочинів під час евакуації та наближення фронту, після звільнення окупованих територій, що обумовило зміни в стилі, напрямах і методах роботи служби.

22 червня 1943 р. НКВС СРСР видав наказ, який зобов'язував апарати БРСВС рішуче посилити боротьбу з розкрадачами, спекулянтами і порушниками правил щодо здійснення валютних операцій. Державний Комітет Оборони 22 грудня 1943 р. прийняв спеціальну постанову «Про посилення боротьби з розкраданням і розбазарюванням продовольчих і промислових товарів», що зобов'язувала військові трибунали розглядати і цивільні позови військових частин про відшкодування матеріальних збитків.

Відповідно до спеціальної директиви працівники БРСВС складали відповідні акти при виявленні порушень. Органи міліції і служба БРСВС відіграли важливу роль у своєчасному постачанні населенню унормованих товарів та продуктів харчування, поклавши край масштабним господарським зловживанням. Міліція стала дієвим знаряддям держави в захисті її економічної основи [4, 95].

Період післявоєнної відбудови характеризувався відродженням народного господарства, зруйнованих міст, сіл, заводів, фабрик, колгоспів і радгоспів та ін. Дезорганізація життя, дефіцит продуктів споживання, масштабні хвилі міграції, наявність трофейної зброї в населення зумовили справжній кримінальний вибух у перші повоєнні роки. Серед розповсюджених злочинів вагомий відсоток знов займали кримінальні правопорушення у сфері економіки: масштабного характеру набувають розкрадання соціалістичного та колгоспного майна, спекуляція, контрабанда, поширюється хабарництво. 15 липня 1946 р. видається спільний наказ Міністерства юстиції СРСР, Міністерства внутрішніх справ СРСР та Генерального прокурора СРСР «Про посилення боротьби зі спекуляцією», де зазначалося, що органи міліції, прокуратури і суду недостатньо використовують надані їм законом права по боротьбі з цим небезпечним злочином.

Вжиті правові та організаційні заходи не дали очікуваного позитивного результату в запобіганні злочинності. Постала потреба виробити нову структурну побудову служби БРСВС, яка б забезпечила більш ефективне виконання покладених на неї завдань. Наказом від 21 січня 1947 р. МВС прийняло Положення про Управління БРСВС і його структурну побудову. Управління складалося з керівництва, секретаріату та п'яти відділів. Перший і другий відділи – зональні, що керували роботою республік і областей. Третій відділ здійснював оперативне обслуговування об'єктів народного господарства в Москві; четвертий керував розслідуванням справ і сам здійснював його з найбільш важливих справ. П'ятий – здійснював усю інформаційну роботу. У 1948 р. наказом МВС СРСР від 24 червня «Про заходи по посиленню боротьби з фальшивомонетництвом» було створено шостий відділ для організації цієї роботи. Відповідно до цієї структури було реформовано і службу БРСВС України [5, 353-354].

У 50-ті рр., в умовах десталінізації в черговий раз відбувається реформа правоохоронної системи, змінюється структура міліції на місцях, у тому числі і апаратів БРСВС. Було ліквідовано управління міліції, а відділи БРСВС, кримінального розшуку стали самостійними структурними підрозділами в складі МВС республік, УВС країв та областей.

Важливу роль у здійсненні профілактики діяльності оперативних підрозділів БРСВС відіграла постанова ЦК КПРС «Про посилення боротьби з розкраданням та розтратами в організація торгівлі, промислової кооперації та місцевої промисловості» від 8 вересня 1955 р. На виконання цієї постанови МВС СРСР видало наказ «Про заходи покращення роботи міліції у боротьбі з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією».

Період 60-80-х рр. ХХ ст. позначився черговим удосконаленням правового регулювання діяльності підрозділів БРСВС. Насамперед, це стосувалося вдосконалення засад оперативно-профілактичної діяльності, забезпечення гарантії дотримання законності, конспірації під час

здійснення оперативно-розшукових заходів. Зокрема, прийнятий 28 грудня 1960 р. Верховною Радою УРСР Кримінально-процесуальний кодекс України надав органам дізнання повноваження на проведення оперативно-розшукових заходів для виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили.

Наказом від 4 січня 1982 р. № 1 МВС СРСР прийняв «Положення про управління по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією МВС СРСР», у якому визначалися його основні завдання: забезпечення неухильного виконання законів та нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання розкраданням, господарським, посадовим та іншим злочинам, віднесених до компетенції служби БРСВС, та на їх розкриття; вдосконалення форм та методів боротьби зі злочинністю, зміцнення зв'язків з громадськістю тощо. Ці завдання визначили і структуру підрозділів БРСВС, і основні напрями діяльності служби, зокрема, приділялася увага організаційним питанням, уперше були надані рекомендації щодо розподілу оперативних працівників за пріоритетними напрямками з урахуванням професійної підготовки, досвіду роботи та особистих якостей, а також профілактиці злочинів у сфері економіки. Апарати БРСВС становили єдину систему галузевих підрозділів, починаючи від Головного управління БРСВС МВС СРСР і закінчуючи районними відділами, групами БРСВС.

Наказами МВС СРСР від 6 квітня і 6 червня 1983 р. були визначені комплексні заходи щодо посилення агентурно-оперативних методів і заходи для боротьби зі злочинністю, зокрема, у сфері економіки. У цей же час було розроблено і впроваджено нову типову структуру, а саме в підрозділах БРСВС почали функціонувати відділи (групи) оперативно-економічного аналізу. Їх головними завданнями стало визначення пріоритетних напрямів пошуку злочинів у сфері економіки і вироблення заходів, що дозволило значно активізувати профілактичну діяльність і можливість викриття латентних злочинів [6, 169].

Після проголошення незалежності, в умовах динамічних змін, що відбуваються в економічних відносинах, із розвитком нових форм господарювання та власності, збільшенням кількості господарюючих суб'єктів, зростанням організованої злочинності, молода Українська держава здійснює низку організаційних та законодавчих заходів щодо реорганізації та зміни правового статусу правоохоронних підрозділів, що вже викривали злочини у сфері економіки.

Органи законодавчої та виконавчої влади України розпочали активну роботу, що була спрямована на формування відповідної нормативної бази діяльності служб по запобіганню економічних злочинів. У зв'язку зі змінами форми власності, зародженням ринкових відносин наказом МВС України № 378 від 2 вересня 1991 р. Управління боротьби з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляцією було перейменовано в Управління по захисту економіки від злочинних посягань МВС України [7].

18 лютого 1992 р. уперше за роки існування держави було прийнято дуже важливий для підрозділів кримінальної міліції Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому визначалися завдання, права та обов'язки оперативних підрозділів правоохоронних органів, у тому числі і підрозділів боротьби з економічною злочинністю, з метою пошуку та фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб, груп та в інтересах кримінального судочинства [8].

У цей же час в Управлінні по захисту економіки від злочинних посягань МВС України формуються спеціалізовані підрозділи по боротьбі зі злочинами в кредитно-банківській системі, спільних та малих підприємствах, акціонерних товариствах, товарних біржах, кооперативах та інших об'єктах ринкової економіки. Діяльність таких об'єктів контролюється податковим законодавством, за додержанням якого співробітники захисту економіки від злочинних посягань встановлюють оперативний нагляд. Відповідні структурні зміни були затверджені наказом МВС від 27 червня 1992 р. «Про затвердження Положення про Головне управління по захисту економіки від злочинних посягань МВС України» [9, 97].

Наступний етап реформування системи правоохоронних органів, насамперед, підрозділів слідства, карного розшуку та захисту економіки був пов'язаний з постановою Верховної Ради України від 26 січня 1993 р. «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» [10, 173].

На базі служби захисту економіки від злочинних посягань 5 липня 1993 р. постановою Кабінету Міністрів України №510 [11] була створена Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ), що стала складовою частиною кримінальної міліції України. У складі МВС було сформоване Головне Управління Державної служби боротьби з економічною злочинністю. Згідно з цією постановою основними завданнями новоствореної служби стали: своєчасне припинення злочинів у галузі економіки та запобігання їм; аналіз і прогнозування криміногенних процесів в економіці та своєчасне інформування про них органи державної виконавчої влади; виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності; виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню економічних правопорушень та вжиття заходів щодо їх усунення.

Відповідно до покладених на неї завдань, служба виявляє, розкриває та відвертає економічні злочини на підприємствах, в організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах; здійснює оперативне обслуговування об'єктів господарювання; перевіряє матеріали про корисливі зловживання; забезпечує захист бюджетних програм розвитку галузей економіки та сфери обслуговування населення; виявляє факти хабарництва, корупції та інших зловживань, у тому числі пов'язаних із приватизацією державної власності; виявляє осіб, які займаються підробкою грошових знаків та інших цінних паперів.

Таким чином, становлення та функціонування спеціальних правоохоронних підрозділів боротьби з економічною злочинністю України має досить складний та тривалий шлях, об'єктивно відтворюючи характер та динаміку соціально-економічних, політичних і правових трансформацій українського соціуму у ХХ ст. Проголошення незалежності України та запровадження ринкових відносин призвели до суттєвих змін законодавства та започаткували новий етап реформування правоохоронних структур у галузі економіки. Серед створених підрозділів особливе місце займає Державна служба боротьби з економічною злочинністю України, що вносить значний вклад у забезпечення правопорядку і державної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. История отечественных органов внутренних дел / Учебник для вузов / под ред. Р.С. Мулукаева – М., 2005. – 417 с.
2. Михайленко П.П. Міліція України радянського періоду (1923-1940)/ П.П. Михайленко // Міліція України. – 2003. – № 9. – С. 18-19.
3. Наказ НКВС СРСР від 16.03.1937 р. № 140 «Про утворення в апараті Головного управління Робітничо-селянської міліції відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляції» / Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3 т. – 1917-1945. – Т. 2. – 408 с.
4. Долгий А. Становлення служби боротьби органів внутрішніх справ з економічною злочинністю (історичний огляд) / А. Долгий // Право України. – 1998. – № 5. – С. 95-98.
5. Наказ МВС СРСР від 21 січня 1947 р. «Положення про Управління БРСВС і його структурну побудову»; Наказ МВС СРСР від 24 червня 1948 р. «Про заходи по посиленню боротьби з фальшивоманетництвом» / История Донецкой милиции. 1917-2000. – Донецк, 2000. – 472 с.
6. Василичук В.І. Становлення та розвиток підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю в системі МВС України / В.І Василичук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 167-175.
7. «О переименовании служб БХСС, ГУИД ФПУ и специальных перевозок МВД Украины»: Приказ МВД Украины от 02.09.1991 г. № 378 // Архив УІТ УМВС в Донецькій області, ф.17, спр.8, т.5, арк.1.
8. Закон України від 18 лютого 1992 р. “ Про оперативно-розшукову діяльність” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22, ст. 303.
9. Долгий А. Становлення служби боротьби органів внутрішніх справ з економічною злочинністю (історичний огляд) / А. Долгий // Право України. – 1998. – № 5. – С. 95-98.

10. Василичук В.І. Становлення та розвиток підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю в системі МВС України / В.І. Василичук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 167-175.
11. Про утворення Державної служби боротьби з економічною злочинністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. № 510 // Збірник постанов Уряду України. – 1994. – № 2. – Ст. 30.

УДК 349.232

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Божко В.М., к.ю.н., доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена дослідженню механізму правового регулювання оплати праці в Україні впродовж другої половини ХІХ століття та матеріалів правозастосовної практики винагороди за працю.

Ключові слова: оплата праці; правове регулювання оплати праці; заробітна плата; працівник; роботодавець.

Божко В.Н. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОПЛАТЫ ТРУДА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА / Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Украина

Статья посвящена исследованию механизма правового регулирования оплаты труда в Украине во второй половине ХІХ века, а также материалов правоприменительной практики вознаграждения за труд.

Ключевые слова: оплата труда; правовое регулирование оплаты труда; заработная плата; работник; работодатель.

Bozhko V.M. THE LEGAL REGULATION MECHANISM OF THE LABOR PAYMENT IN UKRAINE DURING THE SECOND HALF OF XIX CENTURY / Kharkov national pedagogical university named after G.S. Scovoroda, Ukraine

The article deals with the research of the legal regulation mechanism of the labor payment in Ukraine during the second half of XIX century, and also materials of practice remuneration for work.

Key words: labor payment; legal regulation of labor payment; wages; employee; employer.

Нині, в умовах фінансово-економічної кризи, в українському суспільстві відбувається переоцінка багатьох цінностей, їх нове переосмислення в контексті історичного досвіду, у тому числі й щодо підходів до правового регулювання відносин із винагороди за працю. Адже народ щоразу, коли суспільство потрапляє в кризовий стан, інстинктивно спрямовує свій погляд у минуле і там шукає знамення, щоб відшукати собі вірний дороговказ. Оскільки однією із причин сучасної економічної кризи є недоліки в правовому регулюванні оплати праці, через те дослідження становлення механізму правового регулювання винагороди за працю впродовж другої половини ХІХ століття на території сучасної України є надзвичайно актуальним.

Впевнені, що аналіз сутності, характеру, динаміки розвитку механізму правового регулювання оплати праці, наслідків реалізації трудового законодавства у сфері винагороди за працю сприятиме також кращому усвідомленню логіки сучасних державно-правових перетворень в Україні та допоможе спрогнозувати тенденції можливого розвитку вітчизняного трудового законодавства. Хронологія нашого дослідження зумовлена періодом, який передував появі фабрично-заводського законодавства.

Науково-теоретичною основою дослідження стали праці Е.Ф. Богуцького [13], Є.М. Дементьева [8], В.П. Литвинов-Фалінського [10], В.І. Покровського [17], С.Г. Струмліна [3], М.І. Туган-Барановського [6], І.І. Янжула [7] та багатьох інших учених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Віддаючи належне науковому доробку названих дослідників, винагорода за працю для них не була об'єктом спеціального дослідження. Свою увагу вони здебільшого